Terugkeer van het Klaverblauwtje in Nederland

De laatste jaren zijn we gewend geraakt aan mededelingen dat het niet goed gaat met de Nederlandse dagvlinders. Het is echter niet alleen maar kommer en kwel: het Klaverblauwtje (*Cyaniris semiargus*) heeft de sprong over de landsgrens gezet en is weer terug in Nederland. In het Natuurhistorisch Maandblad van juli 1997 is deze nieuwe vestiging al uitgebreid beschreven. Om ook de lezers van 'Vlinders' te informeren hierbij een kortere weergave van dat artikel.

tekst:
Frank Ellenbroek

Het Klaverblauwtje: niet altijd makkelijk te herkennen.
FOTO: FRANK ELLENBROEK

Herkenning
Het herkennen van de Klaverblauwtjes is niet altijd even eenvoudig. De vrouwtjes zijn door hun typische donkerbruine kleur wel gemakkelijk te herkennen, maar bij de mannetjes is het nodig om telkens ook het stippen-patroon op de ondervleugels te controleren Op de Hoge Fronten komt ook het Icarusblauwtje massaal voor en dit blauwtje kan aanzienlijk variëren in grootte en tekening. Gemiddeld lijken de Klaverblauwtjes iets kleiner te zijn, maar er is sprake van een forse overlap in grootte (zie ook Higgins & Riley, 1980). Bij sommige Icarusblauwtjes zijn de bovenvleugels soms net zo donker violet-blauw als die van een typisch Klaverblauwtje en ook is er soms sprake van een donkere adering op de bovenvleugels. De bovenvleugeltekening is kortom geen betrouwbaar determinatiekenmerk, en zonder controle van de ondervleugeltekening, die wel een sluitende determinatie oplevert, is de kans op herkenningsfouten groot.

Op eigen kracht

Hoewel veel vlindersoorten zijn achteruitgegaan, zijn er ook soorten waar het beter mee gaat. Soms kan zelfs de terugkeer van een soort in Nederland gemeld worden. De meest opvallende resultaten zijn geboekt met herintroductieprojecten, zoals die van de pimpernelblauwtjes bij Den Bosch. Herintroducties hebben echter weinig te maken met de natuurlijke dynamiek van populaties. Hier is wel sprake van wanneer een soort zich op eigen kracht opnieuw in Nederland vestigt. Aangezien er voor hervestiging van een soort aan diverse voorwaarden moet worden voldaan, zoals de aanwezigheid van een populatie op niet al te grote afstand van de Nederlandse grens, is dit een zeldzaam fenomeen. Er zijn de laatste tientallen jaren eigenlijk nauwelijks goede voorbeelden van hervestiging bekend, of het zou de invasieachtige terugkeer van een mobiele soort als de Rouwmantel in 1995 moeten zijn. In hoeverre hier sprake is van een duurzame terugkeer moeten we nog maar afwachten. In zijn algemeenheid zijn de kansen op een spontane hervestiging in Zuid-Limburg groter dan in de rest van het land, omdat diverse in Nederland uitgestorven soorten net over de grens in België of Duitsland nog wel voorkomen. Met name de Sint-Pietersberg en omgeving op de westoever van de Maas vormen een voor hervestiging kansrijke omgeving door de opmerkelijk rijke dagvlinderfauna op het nabijgelegen Belgische deel van de Sint-Pietersberg. Vandaar dat in dit gebied vaak bijzondere soorten worden gezien, zoals het Boswitje, het Dwergblauwtje en ook het Klaverblauwtje.

Het Klaverblauwtje in Nederland

Het Klaverblauwtje was aan het begin van deze eeuw nog een vrij algemene vlinder in Nederland, die vooral in Zuid- en Midden-Limburg, Twente, de Achterhoek en delen van Brabant voorkwam (Tax, 1989). Sinds die tijd is het verspreidingsgebied langzaam gekrompen tot eind jaren vijftig de laatste populaties in korte tijd verdwenen. Een kleine restpopulatie bij Ulestraten lijkt tot 1974 te hebben standgehouden. Nadien zijn ook hier geen Klaverblauwtjes meer gezien en is de soort als standvlinder uit Nederland verdwenen. In latere jaren zijn

er af en toe nog wel Klaverblauwtjes gemeld (Echt 1978, Vaals 1983), maar dit betrof naar alle waarschijnlijkheid zwervers, want het ging telkens om één enkel exemplaar in één jaar. Tussen 1983 en 1993 is er geen enkele waarneming bekend.
Zonder voorafgaande aanwijzing was er in 1993 ineens een poging tot hervestiging op de Sint-Pietersberg. Op de westflank ter hoogte van de Duivelsgrot werden begin mei drie exemplaren gezien (Smeets & Felix, 1994). Ook begin augustus van datzelfde jaar werd nog een enkel exemplaar gezien, zodat we mogen aannemen dat het Klaverblauwtje zich ter plaatse heeft voortgeplant. Ironisch genoeg heeft het graven van een amfibieënpoel in het reservaat er-

aan bijgedragen dat deze eerste schuchtere poging tot hervestiging in de kiem is gesmoord. De poel is namelijk exact gegraven op de plaats van de waarnemingen van de vlinders. Verder had de vegetatie in het reservaat zwaar te lijden onder de begrazingsdruk van grote aantallen schapen (G. Smeets, mond. med.). Het is dan ook niet verbazingwekkend dat op deze plek in 1994 geen Klaverblauwtjes meer zijn teruggevonden. In 1995 waren er ook geen meldingen en pas in 1996 is de soort in deze omgeving opnieuw gesignaleerd. In dat jaar is hij ook op de Hoge Fronten in Maastricht ontdekt.

De Hoge Fronten en de blauwtjes

Het circa 15 ha grote gebied de Hoge Fronten ligt midden in de stad Maastricht en omvat overblijfselen van 17e-19e eeuwse vestingwerken. Deze fortificaties worden doorsneden door een zigzag lopende gracht, die aan weerszijden begrensd wordt door muren van 4-7 meter hoog. Het gebied is een via de natuurbeschermingswet aangewezen reservaat en bij de gemeente Maastricht in beheer.
De Hoge Fronten vormen een bijzonder gebied, met name door het voorkomen van een populatie Muurhagedissen. Met speciale aandacht voor deze dieren zijn in dit gebied recentelijk beheersmaatregelen getroffen (Dienst Publieke Werken en Sport, 1994a). Om de effecten van het gevoerde beheer in kaart te brengen vindt er monitoringonderzoek plaats aan diverse flora- en faunagroepen, waaronder dagvlinders. In het kader van deze monitoring bracht ik op 20 augustus 1996 een bezoek aan de Hoge Fronten, om een melding van het Bruin blauwtje in de gracht te verifiëren. Deze soort bleek hier inderdaad aanwezig te zijn, maar al spoedig werd de aandacht afgeleid door een ander, zeer donker uitgevallen blauwtje, dat bij nadere beschouwing al snel als een mannetje Klaverblauwtje kon worden gedetermineerd. Om te kijken of er nog meer van deze blauwtjes rondvlogen heb ik het geschikte deel van de gracht in ongeveer anderhalf uur systematisch afgezocht. Er werden die dag in totaal vier mannetjes en drie vrouwtjes van het Klaverblauwtje gevonden. Twee dagen later heb ik het terrein weer bezocht en toen zag ik vijf mannetjes en drie vrouwtjes. Het werkelijk aantal vlinders dat op dat moment aanwezig was, zal natuurlijk groter zijn geweest, want er worden bij tellingen altijd vlinders over het hoofd gezien.
Na 22 augustus werden de weersomstandigheden erg slecht met veel regen en harde wind en pas op 4 september kon weer een bezoek onder redelijke omstandigheden worden gebracht. Er vlogen toen echter geen Klaverblauwtjes meer rond.
Ook in 1997 is natuurlijk naar het Klaverblauwtje gezocht. Hub Reumkens heeft de Hoge Fronten 27 keer bezocht om

Waarom verdwenen?
De soort kwam in het verleden voor in bloemrijke hooilanden en licht begraasde, bloemrijke weilanden op de voedselarme zandgronden in het zuidoosten van Nederland (Tax, 1989). Deze auteur brengt het historische voorkomen in verband met het gemiddelde aantal zomerse dagen in Nederland. Wynhoff & Van Swaay (1995) hebben het klimaatsaspect vertaald in een concreet mechanisme door te veronderstellen dat bij een lage gemiddelde temperatuur de bloeitijd van Rode klaver en de eilegfase van het Klaverblauwtje niet synchroon lopen, vergelijkbaar met de geringe overlap die er bestaat tussen de eilegperiode van het Dwergblauwtje en de bloeitijd van de waardplant Wondklaver (Tax, 1989). Overtuigend bewijs voor een dergelijk mechanisme is echter niet voorhanden, laat staan voor een verandering hierin die het populatieverloop kan verklaren. De invloed van het klimaat blijft voorlopig een onduidelijke zaak.
Zeldzaamheid van de belangrijkste waardplant kan in ieder geval geen reden zijn waarom de soort uitgestorven is. Rode klaver is één van de meest algemene plantensoorten in Nederland, die in een grote variatie aan graslanden voorkomt. Ze is weliswaar in productiegraslanden sterk achteruitgegaan, maar in overige graslanden, bermen en overhoekjes is de soort alom vertegenwoordigd. Het is opmerkelijk dat er tot nu toe geen duidelijk verband is gelegd met het verdwijnen van grote oppervlaktes bloemrijke graslanden. Mede door de grote nectarbehoefte van Klaverblauwtjes is dit een voor de hand liggende factor. Het lijkt dan vooral te gaan om graslanden waarbij gedurende de hele zomerperiode een ruim aanbod is van nectarplanten. Dit is het geval wanneer er laat gemaaid wordt of bij zeer extensieve begrazing. Op de Hoge Fronten was in 1996 sprake van langdurig bloemrijke vegetatie. Ook op de beschreven Belgische vliegplaatsen vinden er geen uitgebreide maaiactiviteiten of begrazing plaats. De aanwezigheid van dit soort bloemrijke graslanden lijkt dan ook een cruciale factor te zijn voor een verdere opmars in Zuid-Limburg.

Het Klaverblauwtje op Rode klaver.
FOTO: WIM RUBERS

de monitoringroute te lopen. In totaal zijn er zeventien Klaverblauwtjes gezien, met een maximum van vier op een dag.

Vliegplaats van het Klaverblauwtje op de Hoge Fronten.
FOTO: FRANK ELLENBROEK

Zeer bloemrijk

Het gedeelte van de Hoge Fronten waar de Klaverblauwtjes vliegen, ligt aan de voet van een muur die 's middags volop door de zon beschenen wordt. In combinatie met de verdiepte ligging van de gracht in de luwte van de vestingwerken levert dit een warme plek op. De vegetatie in de gracht is erg bloemrijk en heeft een grote structuurvariatie door de aanwezigheid van hoog opschietende kruiden, zoals Boerenwormkruid en Wilde reseda, en opslag van struiken als Eenstijlige meidoorn en Rodekornoelje. Op de plek waar de Klaverblauwtjes vliegen, heeft de vegetatie een schraal karakter met opvallend veel Wilde marjolein, Kleine bevernel, Slangekruid, Kantig hertshooi, Donderkruid, Echt bitterkruid, Late ogentroost en IJzerhard. Daarnaast zijn ruigtesoorten zoals Canadese fijnstraal, Akkerdistel, Bijvoet, Akkerhoningklaver en Witte honingklaver pleksgewijs aanwezig. Opvallend is verder een aantal grote velden met Kattedoorn.
Tijdens de tellingen werden meermalen nectardrinkende Klaverblauwtjes gezien, het meest op Gewone rolklaver, maar ook Wilde reseda was in trek als nectarplant. De belangrijkste waardplant van het Klaverblauwtje, Rode klaver, was spaarzaam aanwezig met een bedekking van ongeveer enkele vierkante meters over de gehele vliegplaats. Een aantal vrouwtjes hield zich in de buurt van deze veldjes op, maar eiafzetting is niet geconstateerd.

Andere waarnemingen in 1996

Het was dus duidelijk dat het Klaverblauwtje een kleine populatie op de Hoge Fronten had. De vraag was of hij in 1996 ook op andere plekken in Zuid-Limburg was opgedoken. Navraag bij een tiental actieve vlinderaars leverde de volgende waarnemingen op. In het kalkgraslandreservaat van de Kunderberg bij Voerendaal was begin augustus een vers uitgevlogen mannetje present dat zich ophield tussen een aantal Icarusblauwtjes (R. Pahlplatz, mond. med). Verder zijn aan de westkant van de Sint-Pietersberg begin juli 1996 twee individuen gezien (G. Smeets, mond. med.). Er waren geen aanwijzingen dat het hier een populatie betrof. De andere waarnemers hebben, ondanks soms vele velduren, geen Klaverblauwtjes gezien.

Waar komen ze vandaan?

De vraag is natuurlijk waarom het Klaverblauwtje ineens nu verschenen is en waar ze vandaan zijn gekomen. Al is het Klaverblauwtje dan sinds 1974 in Nederland uitgestorven, net over de grens in België hebben ze zich wel op diverse locaties kunnen handhaven. Hier kunnen soms nog aanzienlijke aantallen worden geteld. Zo komt er op een zinkterrein langs de Geul bij Plombières, hemelsbreed op minder dan drie kilometer van de Nederlandse grens, een grote populatie voor. Verder zijn in 1993 vijf Klaverblauwtjes gezien in het Gulpdal ten zuidoosten van Teuven, op ongeveer twee kilometer van de Nederlands-Belgische grens. Een derde populatie is te vinden langs het Albertkanaal tussen Kanne en de Maas. Het lijkt hier niet om grote aantallen te gaan, maar deze vliegplaats ligt met een afstand van minder dan één kilometer wel het dichtst bij de grens.
De drie Belgische populaties liggen op zo'n korte afstand van de grens dat zwervers deze regelmatig zullen oversteken en potentiële vliegplaatsen in Zuid-Limburg kunnen bereiken. Voor de herkomst van de vlinders op de Hoge Fronten komt eigenlijk alleen de populatie langs het Albertkanaal in aanmerking. Deze vliegplaats ligt hemelsbreed op zo'n vijf kilometer afstand van de Hoge Fronten.

Weinig zekerheid

De Hoge Fronten liggen midden in de stad. Immigranten vanaf het Albertkanaal moeten minstens een kilometer door stedelijk gebied hebben afgelegd om deze plek te bereiken. De vestiging op de Hoge Fronten lijkt daarom op het eerste gezicht een gelukkig toeval, temeer omdat het in het eer-

ste jaar met geschikte omstandigheden meteen raak was. Het mannetje dat op de Kunderberg is gezien, moet net als bij de Hoge Fronten een grote afstand door ongeschikt terrein hebben afgelegd. Door deze waarnemingen ontstaat het vermoeden dat Klaverblauwtjes beter in staat zijn om ongeschikt terrein te overbruggen dan misschien wel gedacht wordt. Het aantal waarnemingen is echter klein en geeft nog weinig zekerheid over de zwerflust van Klaverblauwtjes. Als dit eerste vermoeden echter klopt, dan is de aanwezigheid van geschikte migratieroutes wellicht niet de meest relevante factor voor hervestiging, maar moeten we in de eerste plaats kijken naar de beschikbaarheid van geschikt leefgebied.

De toekomst

De hoofddoelstelling bij het beheer van de Hoge Fronten is het behoud, herstel en verdere ontwikkeling van de populatie Muurhagedissen (Ministerie van LNV, 1992). Als nevendoelstelling geldt het behoud en de verdere ontwikkeling van met name amfibieën, reptielen, entomofauna en de schraalgraslandvegetatie. Om deze doelen te realiseren is het beheer de afgelopen jaren onder meer gericht op verschraling van de vegetatie. In de periode 1992-1995 is hiertoe een intensieve begrazing met mergellandschapen toegepast. In 1995 leidde dit tot een extreme situatie. Door de zware begrazing in combinatie met de hete en droge zomer had de vegetatie zwaar te lijden en was op veel plaatsen de kale bodem duidelijk zichtbaar (Graatsma, 1996). Dit had natuurlijk zijn weerslag op de insecten. Met name de soorten die afhankelijk zijn van een bloemrijke en structuurrijke vegetatie, waaronder dagvlinders, hebben het toen slecht gedaan. In 1996 heeft in elk geval tot begin september geen begrazing plaatsgevonden en was op veel plaatsen in de gracht sprake van een weelderige structuurrijke vegetatie met veel bloeiende planten. Deze ontwikkeling is zeer gunstig geweest voor dagvlinders, wat niet alleen blijkt uit de aanwezigheid van de Klaverblauwtjes, maar ook het voorkomen van Bruine blauwtjes en grote aantallen Icarusblauwtjes.

Na het bereiken van de gewenste verschraling is het streven erop gericht om de situatie te behouden door middel van extensieve begrazing, zodanig dat de vegetatie niet meer dan pleksgewijs weggegraasd wordt (Dienst Publieke Werken en Sport, 1994b). Dit lijkt voor het Klaverblauwtje en de andere dagvlinders op de Hoge Fronten een gunstige uitgangssituatie voor een duurzaam voorkomen.

Literatuur

Dienst Publieke Werken en Sport. 1994a. De Hoge Fronten; beheer en onderzoek in 1994. Gemeente Maastricht, Dienst Publieke Werken en Sport, Maastricht.

Dienst Publieke Werken en Sport. 1994b. Beheersplan voor het beschermde natuurmonument "De Hoge Fronten" 1995 t/m 1997. Gemeente Maastricht, Dienst Publieke Werken en Sport, Maastricht.

Graatsma, B. 1996. Monitoringproject Hoge Fronten, resultaten 1995. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.

Higgins, L.G. & N.D. Riley. 1980. Elseviers vlindergids. Elsevier, Amsterdam.

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. 1992. Beheersvisie voor het beschermde natuurmonument "De Hoge Fronten" 1992-2002. Consulentschap Natuur, Bos, Landschap en Fauna, Roermond.

Smeets, G. & C. Felix. 1994. Bijzondere waarnemingen in Limburg. Vlinders 9(2): 23-25.

Tax, M.H. 1989. Atlas van de Nederlandse dagvlinders. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's-Graveland en Vlinderstichting, Wageningen.

Veling, K. 1995. Mogelijkheden en herstel karakteristieke en bedreigde dagvlinders in Mergelland. Rapportnr. VS 95.05, Vlinderstichting, Wageningen.

Wynhoff, I. & C.A.M. van Swaay. 1995. Bedreigde en kwetsbare dagvlinders in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de rode lijst. Rapportnr. VS95.11, Vlinderstichting, Wageningen.

Summary

The once common Mazarine Blue (*Cyaniris semiargus*) has been extinct in the Netherlands since 1974. In 1996 a number of Mazarine Blues were sighted in Maastricht (province Limburg), in the most southerly tip of the country. The butterflies had spread from a colony in neighbouring Belgium, just a few kilometres away. The new site was in the city centre, in a nature reserve with an abundance of wild plants and flowers. In the following year specimens of the Mazarine Blue were recorded again. With skilful management of the site, this could lead to recolonization and the return of the species to the Netherlands.

Het Klaverblauwtje is terug op de Hoge Fronten.

FOTO: FRANK ELLENBROEK